

**O‘SMIRLIK DAVRIDAGI BOLALARNI KASBGA YO‘NALTIRISH ORQALI ULARDA IRODAVIY
SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH****Usmonova Nargizaxon**

Qo‘qon universiteti Ta‘lim fakulteti o‘qituvchisi

Ibrohimova Muslimaxon

Qo‘qon universiteti amaliy psixologiya yo‘nalishi talabasi

ibrohimovam05@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘smirlik davri, o‘smirlik davriga xos bo‘lgan xususiyatlar, o‘smirlik davridagi bolalarni kasbga yo‘naltirish va kasbga yo‘naltirishga oid bo‘lgan ma‘lumotlar va metodlar shuningdek kasbga yo‘naltirish orqali ulardagi irodaviy sifatlarni rivojlantirishga oid ma‘lumotlar keltirilgan. Shuningdek anglab yetishimiz kerakki, bugungi kundagi eng dolzarb bo‘lgan muammolardan biri bu- yoshlarni kelajak hayotlaridagi o‘rinlarini belgilay olish va yurt uchun xalq uchun munosib farzand qilib tarbiyalashdir. Buning uchun esa ularni bolaligidan ayniqsa o‘smirlik davridan to‘g‘ri kasb tanlashga ko‘maklashgan holda yo‘naltira olish darkor. Buning asosida esa albatta insonning irodasi eng muhim sifatlardan biridir.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, o‘smirlik davri xususiyatlari, to‘g‘ri kasbga yo‘naltirish, o‘smir davrida irodaviy sifatlari.

Kirish: O‘zbekistonda jamiyat uchun kerak bo‘lgan qobiliyatli, raqobatbardosh, ilmi kadrlarni tarbiyalash masalasi dolzarb masalalardan bo‘lib turibdi. Bu masalalarni hal qilishda O‘zbekistonda ko‘plab amaliy ishlar bajarilib kelinmoqda. Eng asosiylaridan biri bu ta‘lim tizimini isloh qilish va jamiyatga kerakli bo‘lgan kadrlarni tayyorlash hisoblanadi. Bu borada O‘zbekiston Respublikasining 23.09.2020- yildagi O‘RQ-637- sonli “Ta‘lim to‘g‘risi”dagi qonunida ko‘tarilgan va amalga oshirilib kelinayotgan say- harakatlarda o‘z aksini topgandir. Misol uchun ushbu qonunning “ta‘lim — ta‘lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko‘nikmalar berishga, shuningdek ularning umumta‘lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko‘nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon” ekanligi shuningdek ushbu qonunning 9-moddasida- Tayanch o‘rta ta‘lim doirasida (VII sinfdan so‘ng) ta‘lim oluvchilarda kasblar bo‘yicha birlamchi bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish uchun ularni professional tashxislash va kasb-hunarga yo‘naltirish bo‘yicha choralar amalga oshiriladi. O‘rta ta‘lim o‘quv dasturiga muvofiq ta‘lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko‘nikmalar o‘zlashtirilishini, shuningdek ta‘limning keyingi turi tanlanishini hamda yuqori malaka talab qilinmaydigan kasblar egallanishini ta‘minlanishi belgilab o‘tilgan. Kasb tanlashga bo‘lgan hohish bu maktabgacha ta‘lim tashkilotlaridan boshlanadi. Bu davrda kasblar to‘g‘risida ilk bilimlar shakllantirib boriladi. Shu sababdan ham ta‘lim tizimiga nisbatan olib olib borilayotgan islohotlar, kasb sohasiga ham o‘z ta‘sirini o‘tkazadi. O‘smirlik davrida albatta o‘smirni qiziqishlari doirasida kasb va hunarga bo‘lgan yo‘naltirish ishlari olib boriladi. Shuning uchun ham maktab psixologlari o‘smirlik yoshidagi o‘quvchilarni kasb hunar tanlashga albatta ma‘suliyat bilan yondashishlari muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘smirlik davri – bu birinchi ambivalent aptatsiya davri hisoblanadi O‘smirlik davri shaxs shakllanishining mas‘uliyatli davrlaridan biri hisoblanadi. Bu yoshda har xil kasb turlariga ma‘naviy munosabat asoslari, shaxsiy qadriyatlar tizimi shakllanadi. Bu esa o‘smirlik davridagi bolalarni turli kasblarga bo‘lgan tanlovli munosabatini belgilab beradi. O‘smirlik davridagi bolalar kattalar xulqining tashqi shakllariga taqlid etib, o‘smir bolalar kuchli, irodali, jasur bo‘lgan “Haqiqiy erkaklarning” kasblarga qiziqishlarini yo‘naltiradilar (harbiy, kosmanavt, sportchi, va h.k). Qizlar esa o‘z qiziqishlarini “haqiqiy ayollarga” jozibali, go‘zal va mashhur ayollarga yo‘naltiradilar (doktorlik faoliyati, teleboshlovchi, modeler, va h.k). romantik kasblarga yo‘nalishi ommaviy axborot vositalari ta‘sirida shakllanadi. Bunday kasbiy yo‘nalishning shakllanishiga shuningdek, o‘smirlarning o‘zini namoyon eta olishiga intilishi sabab bo‘ladi. Istalgan kasb namunalari, kasbiy orzular kasbiy shakllanishning psixologik bir bosqichi bo‘lib qoladi. Erta yoshlik davri – bu davrning asosiy vazifasi kasb tanlash. Bu realistik aptatsiya davri hisoblanadi. O‘smirning kasbiy rejaları aniq ifodalanmagan, orzu shaklida bo‘ladi. U odatda o‘zini turli emotsional yoqimli bo‘lgan kasbiy rollarda tasavvur etadi, ammo kasb tanlash bo‘yicha biror xulosaga kelmagan bo‘ladi. Aslida esa o‘spirinlik davrining boshida umumta‘lim maktabini bitirgan yigit-qizlar oldida bu muammo paydo bo‘ladi. Bu taxminan katta yoshdagi o‘smirlarning uchdan bir qismini tashkil etadi. Ulardan ayrimlari boshlang‘ich va o‘rta maxsus ta‘lim yurtlariga, qolganlari mustaqil mehnat faoliyatini boshlashga majbur bo‘ladilar. 14-15 yoshda kasb tanlash juda qiyin chunki kasbiy maqsadlar aniqlanmagan bo‘ladi. Kasbiy yo‘nalgan orzular va romantik intilishlarni aslida ro‘yobga chiqarib bo‘lmaydi. Real boshlangan kelajakdan qoniqmaslik refleksiyasining ya‘ni shaxsiy “men”ni anglashni rivojlanishiga olib keladi (kim men? mening qobiliyatlarim qay darajada? men kim bo‘lmoqchiman? kimga o‘xshagim keladi?) va boshqalar. Hozirda O‘zbekistonda ham yoshlari ta‘lim va kasb bilan ta‘minlash masalasi dolzarb masalalardan bo‘lib turibdi. Kasbga qiziqish, undan manfaat topish insonning o‘ziga, qolaversa ota - onasiga, jamiyatga kerakligini anglash muhim vazifalardan hisoblanadi. O‘quvchini kasbni tanlashi bilan bog‘liq jarayonlarni ko‘plab psixolog olimlar kuzatishgan. Ular kasbga qiziqishni klassifikatsiya qilganlar. Deylik rossiyalik olimlar kasb egasi bo‘ladiganlarni har xil davrlarga bo‘lib ko‘rsatganlar. Kudryavsev T.V. shaxsning kasb egasi bo‘lishini 4ta davrini ko‘rsatadi: 1. Kasbni tanlashga bo‘lgan uyni paydo bo‘lishi va shakllanishi. 2.Kasbiy faoliyatga tayyorlanish va kasbga o‘qish. 3.Kasbni faol o‘zlashtirish, unga kirib borish va o‘zini ishlab chiqarish kollektivida tasavvur qilish. 4. Shaxsni kasbiy mehnatda o‘zini to‘la o‘z kuchini sarf qilishi. Klimov E.A. ham kasbni tanlashni quyidagi davrlarini ko‘rsatadi: 1.Ongli ravishda kasbni tanlashga tayyorgarlik(12-17 yosh) davri. 2. Kasbga tayyorgarlik ko‘rish davri (15-23 yosh) - bo‘lg‘usi kasbga xos bilimlarni va malakalarni o‘zlashtirish bilan bog‘liq faoliyat. 3.Kasb taraqqiyoti davri (16-23 dan to pensiyagacha) - kasbga xos shaxslararo munosabatga kirishish va subyektni keyingi taraqqiyot davri. Psixolog va pedagoglar esa o‘quvchini kasbga yo‘naltirish davomida uni yoshiga qarab shu yuqorida ko‘rsatilgan jarayonlardan kelib chiqqan holda tayyorlashi kerak bo‘ladi. Haqiqatdan ham o‘quvchi shu davrlar davomida o‘zi uchun kasb tanlab boradi. Psixologlar va pedagoglarning yordamida esa uni tan oladi. Shuningdek insonni baxtga olib keluvchi, uning yashashini yaxshilovchi - uning kasbi, ottirgan hunari ekanligini sharqning buyuk faylasuf olimi Forobiy ham o‘z asarlarida ko‘rsatib o‘tgan edi. “Juz‘iy narsalar eng yetuk baxtga-saodatga olib boruvchi fazilatli san‘at (kasb - hunar) lardir.” Bundan tashqari

o‘smirlarni kasbga yo‘naltirish orqali ularda irodaviy sifatlarni rivojlantirish juda muhimdir. Bu borada esa tadqiqotchi V.A.Ivannikov esa irodani motivasiyaning ixtiyoriy shakli sifatida tushunadi, shuningdek, harakat ma'nosining o‘zgarishi hisobiga uni tormozlovchi yoki qo‘shimcha turtki yaratuvchi imkoniyat, yangi real motivlarni harakat bilan birlashtiruvchi yoki vaziyatning tasavvur motivi tariqasida talqin qiladi. Yoshlar o‘zlariga yoqqan kasblarni tanlaganlardagina unga qiziqadilar va unda o‘zlariga foyda ko‘radilar. Inson faoliyatining barcha turlari va har qanday mehnat kishidan mustahkam irodani talab qiladi. Iroda mehnat faoliyati davomida shakllanadi va rivojlanib boradi. Irodaning ongdagi faoliyati harakat maqsadini belgilashda, maqsadga erishish vositalari va yo‘l-yo‘riqlarini oldindan aniqlab, ma‘lum qarorga kelishda hamda bu qarorni ijro etishda namoyon bo‘ladi. Inson irodasining qay darajada rivojlanganligi maqsadni qanday ro‘yobga chiqarishida ko‘rinadi. Irodaviy harakat jarayonlarida kishi ichki va tashqi to‘siqlarga duch keladi. Ichki to‘siqlar kishining o‘ziga, uning ichki mayllariga xos holat. Kishining ichki mayllarini yengib olishi, o‘zini boshqarish va o‘z ustidan hukmronlik qila bilish layoqati ichki iroda, deb ataladi. Tashqi to‘siqlar tevarak-atrofdagi voqelikda uchraydi. Kishining ana shunday tashqi to‘siqlarni yengib olish layoqati tashqi iroda, deb ataladi. Irodaviy faoliyatda tashqi to‘siqlarni yengib (tashqi iroda) ichki to‘siqlar (ichki iroda) ni yengib bilan uzviy bog‘liq. Iroda - insonning o‘z faoliyati va psixik jarayonlarini o‘zi boshqara olishida namoyon bo‘ladigan qobiliyati. Inson irodaviy harakatini amalga oshirar ekan, o‘ziga hukmron ehtiyoj va xohishlariga qarshi turadi: Iroda uchun “men xohlayman” degan kechinma emas, balki “kerak”, “bajarishim shart” degan kechinma xosdir. Irodaning muhim sifatlari: o‘zini tuta bilish, dadillik, qat‘iylik, chidam va toqat, prinsipiiallik, mustaqillik va boshqalar. Bu esa har bir insonning ma‘lum kasbni egallashida va kelajak hayotda o‘zining ma‘lum o‘rniga ega bo‘lishda muhim hisonlanadi. Iroda kuchi shu sifatlarning qay darajada namoyon bo‘lishiga qarab belgilanadi. Kishi yuksak g‘oyalarga asoslangan ongli qat‘iyat bilan o‘z harakati yo‘lidagi to‘siqlarni yengar ekan, u kuchli iroda egasi hisoblanadi. Iroda kishining xarakterini bilan uzviy bog‘liq, uning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Shaxsda irodaviy sifatlarning ya‘ni, iroda kuchi, mustaqilligi, qat‘iyatligi kabi ayrim sifatlari turlicha namoyon bo‘ladi. Shunga ko‘ra har bir kishida irodaning ayrim sifatlari umr bo‘yi mustahkamlanib, oqibatda shu odamning xususiy sifatlari (ya‘ni doimiy xislatlari) bo‘lib qolishi mumkin. Shuning uchun ham shaxsning bunday sifatlari uning o‘ziga xos xususiyatlari deb ataladi. Har bir kishidagi mazkur sifatlarning turlicha namoyon bo‘lishi shu kishi xarakterining xislati bo‘lavermaydi. Chunki, ayrim hollarda hatto, tasodifiy ravishda kishi kuchli iroda ko‘rsatishi mumkin, ayrim hollarda mazkur kishining irodasi umuman kuchli irodalilik shu kishi xarakterining xislati ekanligini ifodalamaydi. Bunday hollarda kishining irodasi kuchli deb aytish uchun uning iroda kuchi bir marta emas balki, bir necha marotaba namoyon bo‘lishini bilmoq kerak. Inson irodasi ma‘lum fazilatlar bilan tavsiflanadi. Avvalo, irodani maqsadga erishish yo‘lida yuzaga keladigan muhim qiyinchiliklarni yengibning umumlashtirilgan qobiliyati sifatida ajratish odatiy holdir. Maqsadingizga erishish yo‘lidagi to‘siq qanchalik jiddiy bo‘lsa, irodangiz shunchalik kuchli bo‘ladi. Aynan iroda kuchi bilan yengib o‘tiladigan to‘siqlar irodaning namoyon bo‘lishining ob‘ektiv ko‘rsatkichidir. Iroda kuchi qabul qilingan qarorni o‘z vaqtida bajarishda ko‘rinadi. Shuning uchun qarorni bajarmaslik yoki uning bajarish muddatini doimo paysalga solish boshlangan ishni oxiriga yetkaza olmaslik irodaning kuchsizligi alomatidir.

Xulosa: Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, o‘smirlik davri va ushbu davrdagi yurtimiz kelajagi sanaladigan yoshlarni davlatimizdagi eng dolzarb bo‘lgan masalalardan biri – kasb tanlash va unga to‘g‘ri yo‘naltirish orqali ularda irodaviy sifatlarni rivojlantirish eng ahamiyatli bo‘lgan masalalardan biridir. Negaki yurtimizning qay darajada taraqqiy etishi, xalq faravonlikka erishishi bu albatta irodali, hayotda o‘z o‘rnini topa biladigan yoshlar bilan belgilasak adashmagan bo‘lamiz. O‘smirlarni kasb tanlash orqali aynan ulardagi irodaviy sifatlarning rivojlanishiga e‘tibor qaratish va rivojlantirish juda muhimdir. Iroda bu insonning hayotiy qiyinchiliklarni yengib o‘tishi, maqsadga erishish qobiliyati hisoblanadi. Xususan, u xarakter, maqsadlilik, qat‘iyatlilik, matonatlilik, jasoratlilik kabi fazilatlarda namoyon bo‘ladi. Iroda insonlarning ma‘lum maqsadlarga erishishdagi ongli faollikdir. Insonlardagi iroda kuchini va irodaviy sifatlarni aniqlash uchun esa bir qancha metodlardan foydalanishimiz mumkin. Misol uchun: N.N.Obozovning “Shaxsning iroda kuchini aniqlash” metodikasidan ham foydalanish mumkin.

Foydalanilgan internet manbalari va adabiyotlar :

1. O‘zbekiston Respublikasining 23.09.2020- yildagi O‘RQ-637- sonli “*TALIM TO‘G‘RISI*”DAGI QONUNI.
2. Kasb psixologiyasi.darslik. F.R.Abduraxmonov. Z.E. Abduraxmonova.
3. Muslimaxon Ibrohimova and Nargizaxon Usmonova 2023. PEDAGOGIK JARAYONDAGI NEVRO‘ZLAR KICHIK MAKTAB O‘QUVCHILAR MISOLIDA. *QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI.1.1(may 2023)* 578- 580.
4. Y.Asadov. “O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishda qo‘llaniladigan psixologik-pedagogik tashxis metodikalari”. Toshkent. 2010 yil.
5. Raximjonovna, U. N. (2023). O ‘SMIR YOSHIDAGI O ‘QUVCHILARDA “TARBIYA” FANINI O ‘QITISH ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O ‘RGATISH. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(6), 232-237.
6. Asilova, S. X. (2023). O ‘QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO ‘NALTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZIMLARI.
7. Xursanov, O. (2023). TALABALARNI HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O‘QUV - MA‘NAVIY MOSLASHUVCHANLIK IMKONIYATLARINI OSHIRISH TEXNOLOGIYASI (1 - KURS TALABALARI MISOLIDA). Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 264–269. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5519>
8. Maxmudova Zilola. (2023). TALIM MUASSASI RAHBARLARIDA YUKSAK AXLOQIY SIFATLARI RIVOJLANTIRISH. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Perspectives, 1(2), 78–83. Retrieved from <https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/17>
9. Toxirjon, U. (2024). PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA O‘RTASIDAGI O‘ZARO TA‘SIRNI O‘RGANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 22-27.
10. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANGICH SINFLARDA O ‘QISHNI YETKAZIB OLISHGA QIYNALAYOTGAN O ‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 9-13.

11. Umarov Tokhirjon. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. *International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives*, 2(2), 1–6. Retrieved from <https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/28>
12. В статье представлена информация о роли педагогики и психологии в повышении качества и эффективности образования, формировании зрелого поколения. Данное научное исследование исследует решающую роль симбиотических взаимоотношений педагогики и психологии в . (2024). YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR, 2(2), 5-12. <https://nuzjournals.uz/index.php/yoiit/article/view/79>
13. Умаров Тохиржон. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ РАЗНЫХ РЕЛИГИЙ. *Yosh Tadqiqotchi Jurnali*, 3(2), 18–25. Retrieved from <https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/655>
14. Тохиржон, У. (2024). XALQARO O ‘QISH SAVODXONLIGINI O ‘RGANISH (PIRLS). *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 14-17.
15. Умаров, Т. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ. *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 18-21.
- 16.
17. <file:///C:/Users/User.AD.019/Downloads/o-smirlik-vaqtida-kasbiy-niyatlarning-shakllanishi.pdf>.
18. <file:///C:/Users/User.AD.019/Downloads/o-smirlarda-irodaviy-sifatlarining-shakllanganlik-darajasi-va-ularning-o-z-o-zini-boshqarishga-ta-sirini-o-rganish-natijalari.pdf>